

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANULÓK SZLOVÁK SZÓKINCSE TEKINTETTEL A BILINGVIZMUSRA

Írta: DRAHOS ÁGOSTON

A szókincs jelentőségét egyetlen nyelvoktatási módszer sem vitatja. Egészen világos, hogy sem a beszéd megértésére, sem gondolataink kifejezésére nem vagyunk képesek megfelelő szóismeret nélkül. Minél gazdagabb szókészlettel, minél több kifejező eszközzel rendelkezünk, annál világosabban, szabatosabban — és egyúttal választékosabban — tudjuk kifejezni gondolatainkat. Ez teljes egészében áll az idegen nyelvre is, így a hazánkban élő nemzetiségek nyelvére is.

Szlovák szakos tanárjelöltjeink kétnyelvű környezetből jönnek hozzánk, és ugyancsak bilingvis környezetbe térnek vissza, hogy ott a szlovák nyelvet mint anyanyelvüket tanítsák. Így egész életük, működésük — kevés kivételtől eltekintve — kétnyelvű környezetben zajlik le. Hallgatóink tehát két nyelvi tudattal rendelkeznek [1], éppenúgy, mint az általános iskolában rájuk bízott tanulók. Ebből természetesen bizonyos következtetéseket kell levonnunk tanárképzésünk számára: figyelembe kell vennünk a bilingvizmus állapotát nemcsak hallgatóink nyelvi képzésében, hanem — főleg — a módszertan-oktatásban is.

Ismeretes, hogy hazánkban a szlovák ajkú állampolgárok nyelvszigeteken, tehát magyar nyelvi környezettől körülvéve, élnek [2]. Csak igen kevés azoknak a községeknek a száma, amelyek közvetlenül érintkeznek határokon túli összefüggő szlovák nyelvterülettel. A modern nyelvtudomány kétséget kizáróan megállapította, hogy a bilingvizmus körülményei, feltételei a nyelvhatár mentén elhelyezkedő szlovák nyelvterületen mások, mint a nyelvszigeteken. Míg az előbbi esetben a saját nyelvű összefüggő mögöttes terület bizonyos mértékben védi a nyelvet az idegen befolyástól, a nyelvjárási szigeteken más a helyzet: az idegen nyelv (esetünkben a magyar nyelv) számbeli fölényénél, helyzeténél fogva állandó és intenzív befolyást gyakorol a kisebbségben levő (esetünkben a szlovák) nyelvre [3]. Az etnikai, ill. nyelvhatár mentén a bilingvizmusnak rendszerint csak az első stádiuma, az ún. részleges kétnyelvűség alakul ki, a nyelvszigetekre viszont a teljes vagy tökéletes kétnyelvűség (totális bilingvizmus) jellemző.

Hallgatóinknak tisztában kell lenniük a kétnyelvűség kialakulásának különböző feltételeivel, tudniuk kell, hogy a kétnyelvűség csak hosszú, évtizedekre, esetleg évszázadokra terjedő együttélés után jön létre. Így a magyarországi szlovákok teljes kétnyelvűsége is — a szlovák egynyelvűség alapján — mintegy 100–150 év alatt alakult ki. Jelenleg tehát a hazánkban élő szlovákok általában tökéletes bilingvisták [4].

A nyelvi kölcsönhatásnak ebben a fázisában a két nyelv elemei igen nagymértékben keverednek, a kisebbségben levő anyanyelv sűrűn vesz át kifejezési eszközöket a befolyásoló, átadó nyelvtől. Így jön létre a két idegen nyelv keresztezéséből az ún. kevert („hibrid”) nyelvjárás [5].

A totális bilingvizmus megfelelő körülmények között igen sokáig fennmaradhat. E kétnyelvűség állandósulását elősegítheti pl. az anyanyelvnek az iskolákban való oktatása, nemzetiségi egyesületek, szövetségek kultúrmunkája, sajtótermékek kiadása stb. Az iskolai nyelvoktatással pl. el lehet érni, hogy a legifjabb nemzedék, amely a legfogékonyabb a befolyásoló nyelv elemeinek az átvételére, anyanyelvét jelentős mértékben elsajátíthatja, hiszen passzív nyelvtudása viszonylag nagy. Az asszimilációs folyamat így hosszú időre is elhúzódhat. Másrészt hallgatóink azt is megértik, hogy a tökéletes kétnyelvűség állapotában élő és a kevert nyelvet beszélő nyelvszigeteken a fejlődés ismét az egynyelvűség felé mutat, azaz a kisebbségben élő anyanyelv mind több és több elemet vesz át a többségben levő befolyásoló nyelvtől, és így lassan-lassan visszaszorul, elveszti eredeti funkcióját: megszűnik a társadalmi érintkezés általánosan használt eszköze lenni [6].

Az új elemeket, kifejezési eszközöket átadó magyar nyelv hatása egyaránt érvényesül az átvevő szlovák nyelv hangrendszerében, grammatikájában és szókészletében. Témánknál fogva most minket a magyar–szlovák lexikális átvételek érdekelnek. A magyar nyelv hatása a szlovák nyelvszigetek lakóinak nyelvére a legjellegzetesebb módon abban nyilvánul meg, hogy szlovák nyelvű megnyilatkozásaikban számos magyar szót használnak. (L. a Jegyzetekben idézett munkák gazdag példatárát, ill. nyelvjárási szöveggyűjteményét [7.]) Rendkívül érdekes és tanulságos lehet a szlovák nyelvoktató tanár számára a nyelvszigeteken élő tanulóifjúság szókincsének tanulmányozása. Didaktikai tevékenysége ugyanis szorosan összefügg az adott település lakóinak, ifjúságának szlovák nyelvi állapotával. Tudnia kell, milyen szókinccsel rendelkeznek az iskolába lépő tanulók, hogy erre építhesse a kezdeti nyelvoktatást. De a későbbiek folyamán is — a tudatos és tervszerű szókincsbővítés érdekében — állandóan figyelemmel kell kísérnie szlovák szókészletük alakulását. Két dolgot azonnal tapasztal: a tanulók anyanyelvi szókincsé igen szűk; meglevő szókincsükben is nagy számú a magyar szó, ill. a magyar nyelv közvetítésével átvett más idegen szó.

A következőkben szókincskutatásunk néhány eredményét közöljük.

Az iskolába lépő gyermeknek — a bilingvizmusból adódóan — két különböző, egymástól gyakran mennyiségileg és minőségileg is eltérő szókincsé van: az egyik a szlovák (együttal anyanyelve is), melynek szavait főleg a családi körben szerezte meg, a másik a magyar, amely inkább a külvilággal, a magyarajkú gyermekekkel vagy felnőttekkel való érintkezés során alakult ki. Minket elsősorban a 6 éves gyermek szlovák nyelvi szókészlete érdekel, mert erre kell épülnie az 1.–2. osztály beszélgetési anyagának. Kérdés: mekkora ez a szókincs és milyen szavakat foglal magában? Bizonyos, hogy a gyermek közvetlen környezetében előforduló legalapvetőbb fogalmakra, a leggyakrabban használt tárgyakra, jelenségekre megvan a kifejezése. Ismeri tehát

a *bázra és a ház részeire* vonatkozó szavakat, kifejezéseket: dom, chyža, izba, dvor, pitvor, maštaľ (staja), kuchyňa, komora, záhrada, studňa (stuňa), strom, drevo, plot stb.;

az *egyres helyiségek berendezésével* kapcsolatos szavakat: stôľ, lávka, stolec, skriňa, posteľ, hodiny, lampa, sviečka, oheň, vedro, metla, lopata, sito, nôž, lyžica, tanier, fľaška, košík, truhla, pec stb.;

a *ház lakóit, a szülôket, nagyszülôket* jelölô kifejezéseket: otec, mať, matka, starý otec (apouka), stára mať (mamouka), syn dcéra, brat, sestra, chlapec, dievča, vnuk, vnučka, žena, muž, svokor, svokruša stb.;

a *gazdasági felszerelési tárgyak, eszközök* neveinek egy részét: voz (koč), pluh, hrable, kladivo (mlačok), sekera (baltička), píla, reťaz, klinec, vidlica, kosa, brány, koleso stb.;

a *háziállatok* neveit: kôň, žriebä, krava, teľa, ovca, koza, pes, sliepka, hus, kohút, kačica, kura, holub, vrabec, vrana, lastovička, hniezdo stb.;

a *termesztett növényekre és az idôjárásra* vonatkozó szavakat: raž, žito, ovos, kukurica, fazuľa, (bôb), mak, mrkva, kapusta, šalát, cibula, cesnak, rajčiak (paradički), reďkovka, čerešňa, hruška, slivka, zima, jar, leto, jeseň, vietor (veter) stb.;

az *ételek, élelmiszerek* neveit: jedlo, polievka, mäso, chlieb, cesto, haluška, kľbása, slanina, mlieko, vajce, syr, maslo, káva, med, lekvár, cukor, soľ, ocot, voda, masť, múka, kvasnice (drožďe) stb.;

a *ruházat körébe* tartozó tárgyak egy részét: šaty (hábi), čizmy, košeľa, kabát, sukňa (geceľa), topánky (cipeře), ručníčok (vreckovka) stb.

A konkrét tárgyakkal kapcsolatban a leggyakoribb mellékneveket és igéket is ismerik és használják a gyermekek. Igaz, hogy ezek is legtöbbször nyelvjárási alakjukban fordulnak elő. Az ismert szavak mennyisége azonban vidékenként, gyakran helységenként, településenként is változik. Hozzávetôlegesen 2–300-ra tehető, receptív szókincsük még ezt is meghaladhatja.

Ezt tapasztalta a dolgozat szerzője is, amikor meglátogatta az egyik Szarvas környéki tanyai iskolát. Az alsó tagozat összevont osztályaiban (1–4.) felolvasott egy könnyű szerkezetű, a tanuló számára érdekes állatmesét, a Červená sliepôčka (Piros tyúkocska) c. történetet. Mindnyájan nagy figyelemmel, élénk szemekkel hallgatták végig a kb. két oldal terjedelmű mesét. Felolvasás után azonnal jelentkeztek, és szlovákul beszélgettek a szereplôkrôl, kérdések alapján pedig csaknem hibátlanul reprodukálták az egész mese tartalmát. A beszélgetésben részt vettek természetesen az 1. osztályos tanulók is, akik szókincsük legnagyobb részét a családi környezetbôl hozták magukkal.

Tudomásunk szerint az iskolába lépés elôtti szókincs felmérésére országosan eddig nem történtek kísérletek, tudunk azonban arról, hogy a Mûvelôdésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztálya 1961-ben szókincsfelmérést szervezett a szlovák nyelvet oktató iskolákban. Az összegyűlt anyagot teljes egészében még nem dolgozták fel, így a végleges eredményt még nem ismerjük. Tan-
székünk azonban feldolgozott néhány ilyen felmérô lapot [8], s az a megállapításunk, hogy a szókincsvizsgálat az esetek többségében reális helyzetet mutat. Szerintünk az összegyűjtött és feldolgozott anyag komoly segítséget nyújthatna az új tanterv összeállításához és a nyelvkönyvek megírásához; de hasznos következtetéseket lehetne belôle levonni a szókincstanítás módszerét illetôen is. Feldolgozás és a konzekvenciák levonása elôtt azonban helyesnek tartanók a kulcsfontosságú iskolák adatainak ellenôrzését. A következôkben néhány felmérô lap adatait elemezzük.

A szókincsvizsgáló lap mintegy 600 szlovák szót tartalmaz a következô témakörökre felosztva:

I. Az iskola (56), II. Az otthon (191), III. Az udvar (48), IV. A kert (38), V. A falu és környéke (69), VI. A város (16), VII. Egyéb (100), (ez utóbbin belüli alcsoportok: játék, természet, az emberi test, foglalkozások). Ettől függetlenül, tehát a hét tárgykörön kívül a szókincsfelmérő lap külön csoportban szerepelteti a leggyakrabban előforduló mellékneveket, névmásokat és határozószókat. Általában minden szófajtaból a legkonkrétabb szavak, kifejezések fordulnak elő. Most nem célunk bírálni a tárgykörök számát és felosztását, és azt sem, hogy az egyes témakörökben milyen és hány szó szerepel — mindez általában megfelel, kizárólag a kérdőlapra adott válaszok, tehát a tanulók meglevő szókincse érdekel bennünket.

A felmérés időpontja általánosságban november közepe, azaz két és fél hónappal előbb a tanuló még nem járt iskolába, ill. a 2., 3. stb. osztályos egy évfolyammal lejjebb járt. Az eredmény a következő:

Az Örménykúti (Szarvas melletti, Békés megyei község) Állami Általános iskola I. osztályában a szlovák nyelvet 10 tanuló tanulta (az osztály minden tanulója). A megvizsgált 600 szóból a tanulók zöme (6–10 tanuló) 480 szót ismert, ill. felismert irodalmi hangzása vagy magyar jelentése alapján. Ez az egész szómennyiségnek 80%-a. 93 szót, azaz a szómennyiség 16%-át a tanulók kisebbik része (1–5 tanuló) ismerte, s mindössze 27 (4%) olyan szó volt a jegyzékben, amelyet egyetlen tanuló sem ismert.

A tanulók által ismert vagy felismert szavakat nagyjából 3 csoportba oszthatjuk; olyanokra *a)* amelyek hangzása, ill. alakja többé-kevésbé meg-egyezik az irodalmi alakkal, *b)* amelyek tipikusan a középszlovák nyelvjárás: jellegzetességeit tükrözik és *c)* amelyek idegen (magyar vagy más) eredetűek. A két utóbbi csoport szavai a felmérésben együtt szerepelnek, „eltérő szavak” megjelöléssel. Ilyenek az említett iskola 1. osztályában a következők:

A szó irodalmi alakja

A tanuló által ismert „eltérő” alak

okno ,ablak'	oblok
stena ,fal'	múr
dlážka ,padló'	pádiment
počítat ,számolni'	rátat
pozdravit ,köszönteni'	klaňat sa
poduška ,párna'	vankúš
izba ,szoba'	chiža
skriňa ,szekrény'	šifon
perina ,ágynemű'	duchna
prikryvka ,takaró'	pokrovec
záclona ,függöny'	firhang
zápaľky ,gyufa'	švibavke
rožtek ,rohlík ,kifli'	kiffa
jaternica ,hurka'	hurka
kvasnice ,élesztő'	drožďe
host ,vendég'	večierkár
šaty ,ruha'	gúňe, hábi
zašpiniť ,bepiszkitani'	zafúľat
hladidlo ,vasaló'	piglajz
ryľ ,ásó'	ášó (hášó)
ryľovat ,ásni'	kopat

brána ,kapu'	vráta
maštaľ ,istálló'	staja
voz ,szekér'	koč
fazuľa ,bab'	bôb
šošovica ,lencse'	lanča
reďkovka ,reték'	reťkó
konár ,ág, gally'	haluz
marhufa ,kajszibarack'	kajšňa
priekopa ,árok'	garád
krovie ,bokor'	huština
komín ,kémény'	koch
obchod, predajňa ,áruda, bolt'	bód
pšenica ,búza'	žito
lúka ,legelő'	páško
mlátiť ,csépelni'	tlačiť
môtyľ ,lepke'	lietačka
les ,erdő'	hora
mesto ,város'	vároš, váraš
vlak ,vonat'	zeleznica
sneh ,hó'	sňach
šmýkať sa ,csúszkálni'	kľzkať sa
opätky ,cipősarok'	päta
lekár ,orvos'	doktor
hájnik ,csősz'	čejš
tesár ,ács'	kresár
neskoro ,későn'	pozďe
dole ,lent'	tudô (tu doğ)
vzadu ,hátsó'	nazadku
vedľa ,mellett'	popri
vonku ,kint'	tamvo
vnútri ,bent'	tamnu (tanu)
ďaleko ,messze'	ďefako

stb.

Nézzünk meg most egy városi felmérést. A békéscsabai V. sz. Állami Általános Iskola 1/b. osztályában az említett évben 17 tanuló részesült szlovák nyelvtanításban. A felmérés adatai szerint a 600 szóból 158-at (26%) egyetlen tanuló sem ismert, 342 szó (57%) a tanulók kisebbik részének (1–8 tanuló) volt ismert, és 100 (17%) olyan szó akadt, amelyet a tanulók többsége (9–17) felismert.

Az „eltérő szavak” között többé-kevésbé megismétlődtek ugyanazok, amelyek az örménykúti felmérésben szerepeltek.

Az utóbbi felmérési adatok tehát inkább a városi vagy más, nagyobb mértékben asszimilálódott helyzetet tükrözik. Az ilyen helyzetre jellemző, hogy a megvizsgált szavaknak kb. egy negyede (158) teljesen ismeretlen a tanulók számára, a szavak jelentős részét (342) a tanulók kisebbik fele ismeri, a tanulók zöme pedig mintegy 100 szó jelentésével van tisztában. A szlovák nyelvtanítás viszonylatában azonban ez az utóbbi kép ritkábban fordul elő. Sokkal

jellemzőbbek a szlovákok lakta falvakra és még inkább a tanyavilágra az örménykúti felmérés adatai, ahol a kérdőíven szereplő 600 szóból csak 27 (4%) a teljesen ismeretlen.

Kísérjük meg a két elemzett példából levonni a megfelelő következtetést, és megközeleítően megállapítani az iskoláskor határán álló gyermek szlovák szókincsét. Azt hisszük, nem járunk messze a reális helyzettől, ha feltelevesszük, hogy az ismeretlen szavak száma átlagosan 100, az ismerteké 500. Ebből a tanulók zöme 350-et, kisebbik része 150-et ismer. Ha meggondoljuk, hogy a felmérés elszigetelt szavakkal történt, a gyermekek szókincsét átlagosan 350–400 szóban állapíthatjuk meg, amely bizonyára nagyobb is lehetne, ha szövegösszefüggésben vizsgáltnók a szavakat. Így receptív szókincsük még a 350–400 szót is meghaladhatja. De maradjunk csak az előbbi 350–400 szónál. Ha ezt az alapot az alsó- és felsőtagozat osztályaiban évről évre 300 szóval bővítjük, az általános iskola elvégzésekor a tanuló szókincsé kb. 2800 szóból, kifejezésből áll. Ez viszont elegendő ahhoz, hogy a felsőtagozat osztályaiban az egyes olvasmányokkal, témákkal kapcsolatosan önálló beszélgetést, társalgást folytasson, de arra is képessé teszi a tanulókat, hogy további tanulmányait szlovák tanítási nyelvű (kétnyelvű) középiskolában végezhessék. Igaz, hogy ezt a viszonylag magas szintet nem mindig éri el, hiszen elég gyakori szokott lenni az évkihagyás, a nyelvoktatás szüneteltetése nevelőhiány vagy a nyelvoktató megbetegedése miatt, esetleg az alsótagozat befejezésekor a lemorzsolódás.

Tanulóink szlovák szókincsével kapcsolatos fejtegetéseink alapján arra az eredményre jutottunk, hogy az iskolába lépő tanulók szókincsével számolnunk kell még akkor is, ha az csak minimális (350–400 szó). Elsősorban a legkonkrétabb főnevekre, melléknevekre, igékre stb. terjed ki, és a legközelebbi környezet tárgyaira, jelenségeire vonatkozik. Igen jó alapul szolgál az alsótagozatos nyelvoktatáshoz, elsősorban az 1–2. osztályos beszélgetés tanításához.

A szülői házból, az otthoni környezetből hozott szókincs teszi speciálissá és egyúttal bonyolultabbá a szlovák nyelvoktatást. Különbözik ez az idegen nyelvoktatástól, de a csehszlovákiai magyar iskolákban folyó szlovák nyelvtanítástól is. Az ottani magyar anyanyelvű tanulók ugyanis — általános érvénnyel kijelenthetjük — iskolába lépésükkor nem tudják a szlovák nyelvet, az ő családi környezetük tisztán magyar, s a szlovák nyelvet csaknem teljesen idegen nyelvként tanulják. Az itt-ott megtalálható kevertnyelvű kifejezések, mint pl. megyek a „*výborba*” (tanácsra), a textilt „*bodira*” (jegyre) adták a beteget „*sanitkán*” (mentőn) szállították stb. nem változtatnak a tanulók egynyelvűségén.

Ilyen értelemben a Szlovákia területén a nyelvhatár mentén és a mögöttes magyar nyelvterületen élő magyarság még nem vált bilingvissé, azaz magyar anyanyelve mellett még nem beszéli a szlovák nyelvet. Ugyanezt talán nem mondhatjuk el a Szlovákia területén levő magyar nyelvszigetek (pl. a Nyitra-vidéki palócsziget) lakóiról, akik összefüggő szlovák nyelvi környezetben élnek. Ez a kérdés még további vizsgálatra vár [9].

JEGYZETEK

- [1] SULÁN BÉLA, A kétnyelvűség néhány kérdéséhez. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai. Debrecen, 1863. 4.
- [2] JOZEF ŠTOLC, Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku (A magyarországi három szlovák sziget nyelvújása.) SAVU. Bratislava 1949. PAVEL ONDRUS, Stredoslovenské nárečie v Maďarskej ľudovej republike. (Középszlovák nyelvújítás a Magyar Népköztársaságban.) SAV. 1956.
- [3] SULÁN BÉLA i. m. 8.
- [4] JOZEF ŠTOLC i. m. 17—8, 55. DRAHOS ÁGOSTON, Magyar hangzók helyettesítése a hazai szlovák nyelvújítások jövevényszavaiban. Szegedi Tanárképző Főisk. Tud. Közl. 1963. 103.
- [5] PAVEL ONDRUS, Triedenie a hodnotenie javov vzájomného vplyvu nárečí príbuzných jazykov. (A rokon és idegen nyelvek nyelvújításainak kölcsönhatásából eredő jelenségek osztályozása és értékelése.) Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava, 1959—60. 23.
- [6] PAVEL ONDRUS, Triedenie a hodnotenie... i. m. 21.
- [7] A már említetteken kívül gazdag adattárat találunk a következő munkákban: SIPOS ISTVÁN, Geschichte der slowakischen Mundarten des Bükk-Gebirges, Budapest, 1958, KIRÁLY PÉTER, A keletiszlovák nyelvújítás nyomtatott emlékei, Budapest, 1953., uő.: Beiträge zur Frage der Mundartmischung. Studia Slavica VIII. (1962), GREGOR FERENC, Pilisszántó nyelvújása. Kézirat. JOZEF SZABÓ, Maďarské elementy v slovenských nárečiach. (Magyar elemek a szlovák nyelvújításokban.) 183 stb.
- [8] Felmérő lap az ált. iskolai tanulók szlovák szókinésének megállapításához. MM Nemzetiségi Osztálya 1961.
- [9] FR. SIMA, Z lexikálnych vplyvov slovenčiny na maďarské nárečia nitrianske. (A szlovák nyelv szókinésének hatása a nyitrai magyar nyelvújításokra.) Linguistica Slovaca I. 169—82.

SLOVNÁ ZÁSoba ŽIAKOV VŠEOBECNOVZDELÁVACÍCH ŠKÔL VZHLADOM NA BILINGVIZMUS

Á. Drahos

Autor sa zapodieva otázkou slovnej zásoby tých žiakov všeobecnovzdelávacích škôl, ktorí pochádzajú z dvojazyčného prostredia. V úvode sa dotýka pokrokových náhľadov, týkajúcich sa problematiky bilingvizmu; medzitým často sa odvoláva na odbornú literatúru, ktorá sa podrobne zaoberá otázkami vzájomného vplyvu slovenského a maďarského jazyka.

V ďalšej časti svojej štúdie opisuje pokusy (výskum slovnej zásoby), uskutočnené v 1. triede všeobecnovzdelávacej školy, na základe ktorých dospeje k záveru, že žiaci pochádzajúci z dvojazyčného prostredia majú v svojej slovnej zásobe (v 1. ročníku) asi 350—400 slovenských slov.

To je tým základom, s ktorým treba počítať už pri počiatkoch vyučovania slovenského jazyka v školách s vyučovacím jazykom maďarským. Na tomto základe je nevyhnutné plánovite rozvíjať slovné bohatstvo žiakov nielen pri rozhovoroch v 1. a 2. triede, ale aj vo vyšších ročníkoch. Túto skutočnosť treba brať do ohľadu i pri vypracovaní nových učebných osnov, ako aj jazykových učebníc.